

HÜSN Ü AŞK'TA OLAĞANÜSTÜ ŞAHISLAR, VARLIKLAR VE MEKÂNLAR

Müzeyyen Melike ESİN- Dr. Öğr. Özlem GÜNEŞ

Özet

18. yüzyılın sonunda, eserlerde özgünlüğün tükenmesinden kaynaklı konu sınırlamasına düşüldüğüne inanılan ve bundan dolayı yeni bir söz söylemenin imkânsız olduğunu iddia eden şairler karşısında Divan edebiyatı şairi ve mutasavvıfı olan Şeyh Galib şiire yeni bir söylem getirilmesi gerektiğini düşünür ve bu iddia sonucu 1872 yılında tasavvuf anlayışı içeren Divan edebiyatının en önemli mesnevîlerinden biri olan *Hüsn ü Aşk*'ı altı ayda kaleme alır. Yazma feyzini Allah'tan aldığını söyleyerek, eserinin esrarını Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'nden aldığını belirtir. Bu bağlamda, *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevî eseri, Mevlânâ'nın “*Hamdım, Piştim, Yandım*” sözünün bir açılımı olduğu görülebilir. Tuhaf karakterlerin ve hadiselerin baş gösterdiği eserde, ana karakter Aşk'ı yolundan alıkoyan engeller ya da onu yola devam etmeye teşvik eden destekleyicilerin hepsi bir hayal unsurudur. Normal şartlarda insan zihninin algılayabileceğinin çok ötesinde olan ifade eden gayb âleminin anlaşılmasını kolaylaştırmak için oluşturulan bir öyküsel anlatım tarzı, mesnevî hikâyelerinin genel özelliği olan olağanüstü durum, eserin ana karakteri Aşk'ın Kalp Diyarı'na giderken uğradığı bütün gerçeküstü duraklarda, karakterin içinde bulunduğu zamanın ve mekânın gerçekliğini yitirmesinde kendini belli eder. Bundan dolayı; hikâye gerçek bir zamansal ve mekânsal uzama sahip değildir. Bu yolculukta, Aşk'ın kendini bulma yolundaki izlediği yol, Mevlânâ'nın *Üç Şehzade Hikâyesi*'nde, *Yusuf ile Züleyha*'da, *Leylâ ve Mecnûn*'da, Vâmık ile Âzra'da, *Ferhad ve Şirin*'de, *Mantıku't-Tayr*'daki kuşların çıktığı yolculuk metaforuyla benzerlik gösterir. İmgeler, kelimelerin görünenden farklı anlamlar oluşturması bakımından şairlerin kullanmaktan vazgeçemediği önemli bir yazım tekniğidir. Şair, okuyucunun günlük hayatta nesneye bakıpta göremediği, duyupta işitemediği, eşya ile duygular arasındaki bağı şiirdeki imgelerle kurar. (Doğan, 2006: 118) *Hüsn ü Aşk*, imgelerin dizilimi bakımından zengin zihinsel

bir tasarıma sahip, anlam bakımından da çok katmanlı bir eserdir. *Hüsn ü Aşk*'ın muhtevası olan Allah'ın kelâmının ve tasavvuf ilminin vahdet-i vücud düşünce sistemi çerçevesinde kavrama gayesi içeren bu çalışma, insanın inanç ihtiyacını karşılamasında ona yol haritası olma niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Şeyh Galib, Olağanüstü, İmgeler.

Giriş

18. yüzyıl Klasik Türk şiirinin son dönem şairi mutasavvıf Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk* adlı eserine katıldığı bir mecliste şair arkadaşlarının Nabi'nin *Hayrabad* adlı eserine eş değer bir eser yazılamayacağı hakkındaki övgülerini gerektiğinden fazla abartılı bularak, kendilerine bu iddialarını daha iyi bir eser yazarak çürüteceği hususuyla meydan okur. *Hüsn ü Aşk*, tertibine uygun olarak Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e övgü ile başlar. Hz. Peygamberin miracı ve mucizeleri anlatılır, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin anılmasının ardından, Şeyh Galib'in babası Raşit Efendi'den övgü ile bahsedilerek hikâyenin anlatılmasıyla devam eder.

Hikâye, gerçekte gerçek olmayan imgelerin birbirine karıştığı bir mekânda yaşayan Muhabbetoğulları Kabilesi'nin betimlenmesiyle başlar daha sonra meclislerinin, avlanmalarının, baharlarının tasviri ile devam eder. Kabile bir gün, olağanüstü bir olaya şahit olur, biri oğlan biri kız aynı gün aynı saatte iki bebek doğar. Ana karakter Aşk; sevdiği kız Hüsn ile okul çağına geldiklerinde, çılgınlığıyla tanınan Molla-yı Cünûn adlı hoca tarafından Edep Mektebi'nde eğitim alırlar. Bir bahar günü, Sühan'ın arabuluculuğu ile iki aşık, cennet bahçesi gibi tasvir edilen sembolik anlama sahip Mâ'na Mesiresi'ndeki Feyiz Havuzu'nun yanında buluşurlar. Ma'nâ Mesiresi ve Feyz Havuzu'nda vurgulanan cennet tasviri Aşk'ın kendi kalbinin içinde yaptığı ruhi yolculuğu temsil eder. Ana karakterlerin üzerinde üzüntü ile karışık şaşkınlık uyandıran bir durum olan iki aşığın birbirinden ayırma hadisesi Hayret'in görevidir. Ayırdıkları süre zarfında, hep Sühan'ın getirdiği mektuplar aracılığıyla haberleşirler. Aşk'ın

lalası Gayret, Aşk'ın çaresizliğine çok üzülür ve kendisine Hüsn'ü kabilesinden istemesini tavsiye eder. Aynı zamanada Aşk, Molla-ı Cünûn'dan Hüsn için mücadele etmesi gerektiği konusunda fetva alır. Aşk Hüsn'e tekrar ulaşmak için, bağlı bulunduğu Muhabbetoglları Kabilesi'nin ileri gelenlerinden Hüsn'ü ister. Kabile üyeleri, Aşk'a Hüsn ile evlenebilmesi için Kalp Diyarı'ndaki kimyayı getirmesini şart koşarlar. Aşk ondan istenen vuslatın sembolü olan kimyayı bulmak üzere, biçimden önce anlamın olduğu Mâ'na Mesiresi adlı bahçeden yola çıkar.

Bu yolculukta Aşk ilk sınavını içinde devlerin bulunduğu dipsiz bir kuyuya düşerek verir. Aşk kuyudan Sühan'ın ona gösterdiği, sembolik bir anlama sahip olan Allah'ın ipi ile kurtulur. İkinci imtihanını cinlerle karşılaşacağı donmuş bir bozkır olan Gam Harabeleri'dir. Burada Aşk, ümidinin kırıldığı ve içindeki korkunun tasvir edildiği uzun bir gecenin karanlığında kar yağın çölden geçer. Aşk ve Gayret yollarını kaybederler. Aşk burada evlilik teklifini kabul etmediği cadı tarafından baş aşağı asıldığı çaresizlik mekânından, Allah'ı hatırlayarak ve ona yalvararak kurtulur. Aşk'ın üçüncü serüveni, cehennem tasvir edildiği, çok sayıda devin bulunduğu ateş denizinden tek kurtuluşun ölüm olduğunu betimleyen mumdan bir gemi ile geçme zorunluluğudur. Aşk, Hüsn'ün ona yolladığı Aşkar adlı uçan bir atla bu bela denizinden kurtulur. Aşk bu sefer de, Çin Sahili'nde cefa ile değil, rehavet ile imtihan edilir. Papağan kılığına giren Sühan, Aşk'ı olacaklar konusunda uyarır fakat Aşk kalbini çoktan Hüşrûba'ya kaptırmıştır. Burada Hüsn olduğu gafletine düştüğü, ağzı olmadığı için konuşmayan kendisini Çin padişahının kızı olarak gösteren Hüşrûba adlı cadı ile işret meclisinde eğlenir. Galib, Çin prensesini başta ilahi aşkın temsili olarak tanımlar ama daha sonra Aşk, bu prensesin Hüsn kılığında girmiş ve onu baştan çıkaran bir aldatmaca olduğunun farkına varır. Buradan da sülün kılığında girmiş olan Sühan, ona prensesin kendisinin sonunu getireceği konusundaki uyarıları vasıtasıyla kurtulur. Fakat Gayret'in Aşk'a engel olma çabalarına rağmen Hüsn'ün yüzünü bir daha görebilmek için Çin prensesinin ona girmesini söylediği Zatussver kalesine gider. Burası sırf benliğin kendisine hayran olduğu; insanın nefse bağlılığını simgeleyen suretlerin olduğu, yalnız görüneni gösteren aynalarla kaplı bir kaledir. Ayna, tasavvuf düşüncesinde, Allah'ın

göstergesi olan âlemi sembolize eder. Dolayısıyla dünyanın faniliği simgeleyen Platon'un mağarasındaki idealar gibi algılayabileceğimiz bu aynalardaki suretlere dikkatlice bakan Aşk, Hüsn'ün suretini bulamayacağını kavrayınca, tıpkı içinde yaşadığımız dünyanın da bir hayal âlemi olduğuna dikkat çekerek, bu kalenin bir vuslat mekânı değil, bir kopuş âlemi olduğunu anlar. Gayret ile Aşk Aşkar adlı efsanevi uçan ata biner, fakat ne kadar gitseler de hep başladıkları yere geri dönerler, ayrıca daha önce başına neler geldiyse hepsini tekrar tekrar yaşarlar. Tıpkı kuyu gibi nefse ait nitelikleri barındıran kaleden ne kadar uzaklaşmaya çalışılırsa çalışsınlar buna imkân olmadığının altını binlerce aylık mesafeyi geçtiği mekânlardan tekrar geçerek anlatıldığı kısırdöngü durum, karakterlerin Biçim Kalesine hapsolme tabiri ile ifade edilir. Sühan'ın bülbül kılığında ona görünerek nefsinden kurtulmak için kaleyi ateşe verip buradan çıkması gerektiğini bildirmesiyle, Aşk kaleyi içinde prensesle yakar. Dikkat edilirse, Aşk hikâyede öz manayı temsil eden Sühan'ın sözleri yardımıyla zor durumdan kurtulur. Hikâye'nin sonunda, Aşk ve Gayret, arşın bile üstünde kanatları nur yeşili olan ve denize açılan beş kapının her birinde Cebrail gibi beş büyük meleğin beklediği Kalp Kalesi'ne varırlar. Bu esnada hikâyedeki bütün karakterler Aşk'ın karşısında belirir fakat Allah'ın tecellisi karşısından insanın hissettiği hayret duygusun alegorik bir biçimde temsilinden dolayı Aşk'ı Hüsn ile birleştirmek başta onları ayıran Hayret'in görevi olacaktır. Kalp Kalesi'nde onları bir ışık ordusunun karşılamasıyla Aşk'a hakikatin perdesi açılır. Aşk'ın serüveni, Aşk'ın aslında hiç terk etmediğini Mâ'na Mesiresi'nde yani burasının Kalp Diyarı olduğunun farkına varmasıyla ve gerçekte kendisi olduğunu fark ettiği Hüsn'e kavuşarak ve sona erer.

Yöntem

Bu çalışmanın konusu, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* mesnevîsinde olağanüstülük gösteren şahıslar, varlıklar, mekânların, eserin zaman ve olay örgüsü detaylı bir şekilde incelenerek tahlil edilmesidir. Bu çalışmada, eser hakkında bugüne kadar dinî, tasavvufi, kozmolojik, gösterge bilim ve okur merkezli kuram olan alımlama estetiği çerçevesinde ayrı ayrı birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, eserde geçen olağanüstü şahısların, varlıkların ve mekânların

araştırmasının yapılmadığının literatür taraması sonrasında eksikliği hissedilmiş olmasından dolayı, kültür ve medeniyetlerin izlerini taşıyan olağanüstü unsurları içeren ögelerin bir araya toplanarak tam anlamıyla bir tahlil yapılması hedeflenmektedir. Ayrıca, eserin çağından yüzyıllar sonra bile sevilerek okunmasını sağlayan ve onu evrensel edebî eser olma boyutuna ulaştıran edebiyatta Hint tarzı olarak isimlendirilen *Sebk-i Hindi* akımının yazarın hayal dünyasını nasıl şekillendirdiği incelenerek, eserde buna bağlı olan örnekler ortaya konulmuştur.

Tez çalışması yapılırken kaynak toplama, doküman analizi ve eser hakkında yapılan yorumların okunarak gözlemlenmesi sağlanarak nitel araştırma yöntemi tatbik edilmiştir. Veri toplama yöntemi kullanılarak ve edebî eser içersindeki olgu, olaylar ve soyut kavramlar mantıksal düzlem yatırılmak suretiyle zihinsel bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Yazarın hayali zihinsel deviniminin sonucu olay örgüsünün olağanüstü olgular kapsamında sınırlandırılarak incelenmesi; gözlem, görüş ve doküman analizi gibi yöntemlerle sağlanmış ve olağanüstü tasvirler günümüz bakış açısıyla tekrar yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu tez çalışmasında, veri toplarken ve bunları yorumlarken metnin içinde gömülü olan anlam dünyası ortaya çıkarılmış; araştırma boyunca yeni kavramlar ve çıkarımlara ulaşılması amaçlanmış olmasından dolayı gömülü teori yöntemi kullanılması uygun görülmüştür. Tez oluşturulurken makaleler, ansiklopedi maddeleri, bildiri, söyleşiler, tezler ve kitaplar incelenerek konu ile ilgili geniş bir literatür analizi yapılmıştır. Buna takiben söz konusu yüzyılın toplum yapısı ve yazarın hayatı hakkında bilgiler toplanarak çalışmaya ilave edilmiştir. Gerçek hayatta bulunmayan şahısların, varlıkların ve mekânların motifler üzerinden kültür ve medeniyet araştırmaları sahasında olağanüstü unsurların köküne inmek ve özgün çıkarımlarda bulunmak tezin ana iskeletini oluşturur.

Hüsn ü Aşk'ta olağanüstü özelliklerin tespit edilmesinde, araştırma modeli olarak bilgilerin toplanması, çözümlenebilmesi için gerekli koşulları düzenlemesiyle tezin amacına

göre ve çalışmanın ortaya koyduğu bulgulara bağlı kalınarak tarama ve deneme modeli kullanılmıştır. Bu iki model üzerinden ortaya çıkarılan bulgular, araştırmanın seyri doğrultusunda, elde edilen bilgilerin tasnifi ile gerçekleşmiştir. Eserde ortaya çıkarılmaya çalışılan olağanüstülük sergileyen durumlar, önceden tespit edilmiş eser hakkındaki bilimsel yorumlar da incelenip, edebiyat biliminin tasvir fonksiyonu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca konu ile alakalı disiplinler araştırılmış, ilgili alanla alakalı kaynaklara başvurulup, elde edilenler kişisel tespitlerle birleştirilip yorumlanmıştır. Tez oluşturulurken kullanılan yöntemde dikkat edilen en önemli husus, eserin asıl yazılış amacını saptırmadan, esas olay örgüsü çerçevesinde tasavvuf öğretisinin aktarımında oluşturulan olağanüstü vasıflar içeren edebi karakterlerin, varlıkların, şahısların ve mekânların tasnif edilmesidir.

Konu ile bağlantı oluşturan kaynakların tespiti, incelenmesi ve yorumlanması sonucu olağanüstü özellik gösteren motiflerin; daha önce yazılmış edebi eserler, tasavvuf ilminin normları, İslam dininin öğretileri veya insan zihninin gerçek üstü örüntüsünün ürünü olan mitolojik hikâyelerden beslenerek kodlanması bu çalışmanın temel yöntemini oluşturur. Kodlama sonucu yapılan çıkarımlar neticesinde, şairin metinde aktarmak istediği duygu ve düşüncenin edebi analizi yapılmak istenmiştir. Soyut kavramların anlatımında, benzetildikleri somut kavramların ayrıntılı olarak incelenmesi düzeyince oluşturulan bu çalışma tasavvuf ilminin anlaşılması zor konuları ve kavramları *Kur'an'ı Kerim*'deki ayetler temel alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bir tür içerik analizi olan metnin içeriğinin irdelenmesi doğrultusunda alegorik unsurların yorumlanmasında şairin ortaya koyduğu gerçeküstü kurmaca derinlemesine incelenmiştir. Bu çalışmada başvuru veri toplama araçları, kitaplar, dergiler ve gazetelerdeki süreli yayınlar, başvuru eserleri, makaleler ve tezler olarak tanımlanabilir. İkinci elden veri toplama tekniğine giren literatür taraması ağırlıklı olarak son beş-on yılda yayınlanmış ilgili kaynaklar üzerinden oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tezde oluşturulan örneklemeler, Muhammet Nur Doğan'ın (2017) *Şeyh Galib-Hüsn ü Aşk; Metin, Düz Yazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar* adlı eserindeki çeviriye bağlı kalınarak yapılmıştır. Eserde olağanüstülük gösteren motifler Stith Thompson'ın (1975) *Motif Index of Folk Tale* adlı eserindeki motiflerle karşılığı bulunarak eserin evrensel bir nitelik taşıdığı

bulgusunun altı çizilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, Hüsn ü Aşk, insan-ı kâmil olma yolunda doğumdan ölüme geçen yaşam yolculuğu içerisinde doğru yolu bulma hususunda tüm insanlığın kültürel mirası olma özelliğine sahip bir eser olduğu kanıtlanmış olacaktır. Hüsn ü Aşk'ta geçen olağanüstü varlıkların, şahısların, mekânların uluslararası literatürde onay görmüş bir motif yapısı çıkartılması amaçlanmaktadır. Daha önce Hüsn ü Aşk için buna benzer bir çalışma yapılmadığının farkına varılmasıyla bu tezin özgün değerinin oluşturulması hedeflenmiştir.

İngiliz folklor araştırmacısı Stith Thompson bu çalışmaya kaynaklık eden motif tanımını 1946 da yayınladığı The Folktale eserinde şu şekilde açıklamıştır: “*Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır.*” Bu tanıma göre Thompson motifleri öncelikle A’dan Z harfine kadar temel gruplara ayırmış, bu gruplar da kendi aralarında da daha alt gruplara bölmüştür. Metin Ekici’nin *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*’nın , “Kuramlar ve Yöntemler” bölümünde, Thompson’ın bu sınıflandırmasındaki ana başlıkları doğrultusunda Hüsn ü Aşk’da geçen gerçeküstü motifler örneklenmiştir. Bu sınıflandırma kitapta şu şekilde verilmektedir;

A. Mitolojik Motifler / B. Hayvanlar / C. Yasak (Tabu) / D. Sihir (Büyü) / E. Ölüm / F. Olağanüstülülükler (Harikuladeliçler) / G. Devler / H. Denemeler (Sınama, İmtihan Etme) / J. Akıllılar ve Aptallar / K. Aldatmalar / L. Talihin (Kaderin) Tersine Çevrilmesi / M. Geleceği Belirleme / N. Şans ve Kader, Talih / P. Toplum / Q. Ödüller ve Cezalar / R. Tutsaklar (Esirler) ve Kaçaklar / S. Anormal Zulümler / T. Cinsiyet / U. Hayatın Tabiatı / V. Din / W. Karakter Özellikleri / X. Mizah / Z. Çeşitli Motifler.

Olağanüstü unsurların kültürel zenginlikler ve estetik anlatımla ele alınmasının değerlendirilmesiyle, Eski Türk edebiyatı literatürüne düşsel anlatımı öne çıkaran bir tez

kazandırılması bu tezin önemini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın özgün değeri ise bütün olağanüstü unsurların hangi medeniyetten etkilenerak esere yansıdığıнын araştırılması, mitolojik ve efsanevi değerlerin kökeninin tespit edildiği çalışmaların gözden geçirilerek her açıdan derli toplu bir eser ortaya konulmasıyla sağlanacaktır. Edebî motifler, temelde bir defadan fazla ortaya çıkan sembolleri, renkleri, desenleri, konuşmaları, karakter hareketlerini, görüntüleri veya imgeleri anlatmak için kullanılır. Eserde ayrıca edebî motif analizi yaparak, hikâyenin atmosferini belirleyip, çalışmanın yapısının önemli bir unsuru haline gelmesi sağlanacaktır.

Eserin özgünlüğünü her an var olma durumuna bağlı olarak varlığın birliği vahdet-i vücud düşüncesinin masallaştırılarak anlatılmasını oluşturur. Şeyh Galip tasavvuf düşüncesini anlatırken buna uygun olan bir Divan şiiri formu kullanmıştır. Nitekim Mevlevî olması dolayısıyla ilhâmını aldığı Mevlânâ'nın Mesnesi'nin Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk mesnevîsinde vahdet-i vücûd felsefesine ağırlık vermesi göz ününde bulundurularak, bu çalışmada Şeyh Galip'in tasavvuf düşüncesi anlatılırken onun varlık, bilgi, hakikat-ı Muhammediye, âlem-insan ilişkisi ve ilahî aşk anlayışı üzerindeki düşüncelerine ağırlık verilir. Böylece eserin tasavvufî ve dinî düzlemdeki mahiyeti de ön plana çıkartılmak istenmektedir. Bu noktada tez konusunun önemi insanın gerçekte kim olduğu ile alakalı bilgilere ait ipuçları bulundurmasıyla ilintilidir.

Bulgular

İmge, edebiyatta dış kaynaktan söz olarak algıladığı nesnenin; duyu organları tarafından bilince yansıyan hayali şeklidir. Holbrook'a göre zihinsel olarak geçmişle şimdi ve gelecek arasında bağ kurma yetisi olan imgelem teriminin üç kullanımı vardır, bunlar; bireysel yeti, tinsel ve duyusal sistemler arasında aracılık görevi yapan evrenin ayrı alt sistemi ve biçimsel

görünüm olarak evrenin bütünüdür. (Holbrook, 2018: 87) Bu bağlamda, Hüsn ü Aşk'ı imgeler bakımından incelersek çok zengin bir zihinsel bir tasarımdır. Eseri okurken sözleri duyularımızla algılamaya çalıştığımız için kısa sürede zihnimiz yorulur. Galib'in şiirinde hayallerin genişliği karşısında, her okuyucunun imgeyi duyuş gücüne göre, zihninde beliren resimsel seziş değışiklik gösterir. Şair eserinde özgün bir söylem yaratmış olsa da, şiiri özümsememiz bu imgelemleri ne kadarını zihnimizde canlandırdığımızla alakalıdır. Galib'in imgelem dünyası okuyucu için ulaşılması zor bir noktada olsa da, imgeleri niteliklerine göre ayıran araştırmacıların gözüyle eseri incelersek, şiirdeki hayal dünyasına kendimizi daha rahatça adapte ederiz. Ahmet Doğan'ın 'Hüsn ü Aşk'da İmgeler' adlı makalesinde H. Wells'in *Poetic Imagery* adlı kitabında geçen imge tanımları üzerinden duyularla ilgili olan imgeleri Yaygın, Batık, Radikal, Yoğun ve Süsleyici-Coşkun-Bayat beş başlık altında farklı şekillerde sınıflandırarak (Wellek ve Waren, 1983: 276) Hüsn ü Aşk'dan örnekler verir.

Hüsn ü Aşk eserinin arka planında anlatılmak istenen unsur, ilahî aşkın ve seyr ü sülûkta yol alan salığın karşılaştığı güçlükler, çektiği ıstıraplar, nefsiyle yaptığı mücadelelerin karşılığında nefsini tezkiye, ruhunu tasfiye etmesidir. Hikâye'de varlıkların Hak'tan gelişini ve O'na dönüşünü açıklayan tasavvufî bir görüş olan devir adı verilen yolculuk anlatılır. Bütün merhalelerin oluşturduğu seyir çizgisi bir daire şeklinde düşünülür. İnışte katedilen yarım daireye kavs-i nüzül ve mebde, çıkışta katedilen diğer yarım daireye de kavs-i urûc, kavs-ı suûd, rücû ve meâd gibi isimler verilir. Vücûd-ı mutlakdan ayrılan kâmil bir varlık ya hiçbir engelle karşılaşmaz veya karşılaştığı engelleri çabuk aşar, devrini ve seyrini süratle tamamlayarak Hakk'a vasıl olur. Fakat kâmil olmayan varlıklar çeşitli engellerle karşılaştıklarından iniş ve çıkıştaki seyirlerini çok yavaş gerçekleştirir, birçoğu yolda kalır. Şeyh Galib'in etkisi altında kaldığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nâsır-ı Hüsrev, Feyzî-i Hindî ve Yûnus Emre başta olmak üzere pek çok mutasavvıf tarafından benimsenen devir nazariyesi, Kur'an-ı Kerim'de geçen "*O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler.*" (Kur'an'ı Kerim, Karaman ve Özek, vb. Haz., 2010: 23) meâlindeki âyetin ışığı altında açıklanmaya çalışılmıştır.

“Her şey aslına rüçû eder”; “İş O’ndan başladı, yine O’na döner” ifadeleri devir nazariyesini özetler. (Uludağ, 1994: 231-232)

Mevlânâ’nın: “...Hani çocuklar masal söylerler ya.. Fakat masalarda nice sırlar, nice öğütler vardır. Görünüşte saçma şeyler söylerler, ama sen onları masal sanma sakın. Bütün viranelerde defîne aramaya koyul...” öğüdünden hareketle *Hüsn ü Aşk* mesnevîsinde olağanüstü anlatımdaki anlaşılması zor betimlemelerin içersindeki gömülü anlamların tespit edilmesi çalışmanın bulgularının saptanmasında önemli bir rol oynar. *Hüsn ü Aşk*’ın muhtevası olan tasavvuf ilminin bir öğretisi olan vahdet-i vücud düşüncesinin olağanüstü durumlar üzerinden anlatılmasının incelendiği bu çalışmada ortaya çıkarılan bulgular başta İbnü’l-Arabî, Sadreddin Konevî, Dâvûd el-Kayserî, Molla Fenârî, Abdülkerîm Cîlî gibi tasavvufun önemli temsilcilerinin ve de Mevlânâ, Yûnus Emre, Niyâzî-yi Mısırî gibi şâir sûfilerin düşüncelerinden beslenerek hazırlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, insanı merkeze alan ontolojik bir bakış açısı oluşturarak, insanın manevî âlemde konumunu yüceltmeye doğru yaptığı varlıksal ve ahlâkî yolculuk süreci olan seyr u sülûk kavramının köklerine inilmeye çalışılmıştır. Hikâyenin ana karakteri Aşk eserin sonunda, tasavvufî bir yolculuk olan seyr ü sülûk’ta geçirdiği iç yolculuğun neticesinde; Allah’ın sözünü temsil eden bir diğer karakter olan Sühan’ın mürid’i kâmil olarak rehberliği sayesinde, insan-ı kâmil olma noktasına varıp, ilahî güzelliğin insanın içinde olduğunun bilincine varmıştır. (Demirel, 2005: 88)

Mesnevîde aşk “vuslat, hasret, ıstırap” gibi duygularla sembolize edilir. (Ayyıldız ve Alan, 2012: 55) Galib, *Hüsn ü Aşk* mesnevîsinde yaşadığı içsel değişimi, Aşk karakterinden okuyucuya aktarmıştır. Aşk Muhabbetoğulları Kabilesinin *Hüsn*’e ulaşmak için ondan getirmesini istediği kimyayı bulmak üzere Kalp Diyarı’nda yaptığı yolculuk esnasında karşısına çıkan cadılar, periler, devler, gulyabaniler gibi olağanüstü varlıklar ile geçirdiği zor durumlar ile kuyu, gam harabeleri, ateş denizi, Çin Sahili, Zatussuver Kalesi gibi olağanüstü özelliğe

sahip mekânlarda yaşadığı zorluklar, Galib'in manevî yolculuğu esnasında geçirdiği ruhsal haller ve makamların birer sembolüdür. (Türinay, 1995: 103)

Şerif Aktaş'ın (2005) ‘‘Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk’’ adlı makalesinde, eserde geçen olay örgüsünü belli bir sistematik içersine oturtmamıza yardımcı olur. Şerif Aktaş'a göre, Hüsn ü Aşk, yalnız vak'a bakımından değil, ona bağlı olarak mekân, şahıs kadrosu ve zaman bakımından da değerlendirilmesi gereken bir eserdir, çünkü vak'a bu üç unsuru beraberinde getirir. Mekân, vak'a bölümlerine sahne alan yerdir. Hüsn ü Aşk mesnevîsinde geçen olağanüstü mekânlar hadisenin mahiyetini sezdirir. Örneğin Kalp Diyarı'na gitmek üzere yola çıkan Aşk'ın düştüğü kuyu, hikâyenin erkek kahramanının arzu edilen hedefe ulaşmak için çekeceği ıstırapları ifade ederek değişken bir anlam içerir. Hüsn ü Aşk'ta zaman, hikâyedeki kahramanların doğuşu ile başlar ve Aşk'ın Kalp Diyarı'na ulaşmasıyla son bulur. Aşk'ın yolculuğunu ferdin kendi kendisini olgunlaştırma yolunda katlandığı çile olarak tanımladığımız zaman, hikâyedeki olay örgüsü adı geçen kahramanların doğumu ve olgunlaştığı an ile sınırlıdır. Bu durumda eseri zaman bakımından iki bölüme ayırarak tahlil ederiz. Birinci bölüm, Hüsn ve Aşk'ın doğumundan, Aşk'ın Kalp Diyarı'na gitmek üzere yola çıkışına kadar geçen zaman; ikinci bölüm ise bu yolculukta geçen zaman dilimidir. Eserde bu iki an arasındaki kısımlar, kronolojik sıra göz önünde tutulmadan yazılmıştır. Olay örgüsündeki önemli anlar belirtilmiş, bunun dışında geri kalan kısımları okuyucu eserden aldığı ipuçlarıyla kendi zihninde tamamlar.

Vasfi Mahir Kocatürk'ün 1944 yılında yayımladığı *Şeyh Galip- Hüsn ile Aşk* adlı eserinin önsözünde Hüsn ü Aşk mesnevîsini şu şekilde değerlendirmiştir. ‘‘Eserin başkarakterlerinden Hüsn, Allah'ın güzelliğini tasvir etmektedir, Aşk ise derviş demektir. Ana karakterlerin çocukluk yıllarında eğitim gördüğü edep mektebi, tekkeyi anlatmak için kullanılmıştır. Mevlânâ'nın tasviri için şeyh ve mürşit manasına gelen Molla-yı Cünun tipi ve Zatusuver

Kalesi dünya zevklerinden kinayeyi temsil ederken, kuyu, cadı, ateş denizi, uzun yol azapları metaforu Mevlevilikte doldurulan çileyi temsil etmektedir.” (Kocatürk,1944: 6) Eserde insanî ve edebî olanının yani hakiki olanın tasviri birbirine karışmış şekilde aktarılmıştır. Fuzuli gibi Şeyh Galib de dinî ve ilahî sırları anlatmak için şiir yazmamış, güzel şiir yazmak için zamanın ve cemiyetin en çok takdir edeceği bir mevzu aramıştır. Yazar eserde ne yalnızca maddi aşk ve hayatın tasvirine yer vermiş ne de sadece ilahî aşktan bahsetmiştir. Eser her iki unsurunda birleşimi olan imgesel diyalektik olarak adlandırılan bir tür zihinsel kavrayış biçimi oluşturma özelliği taşır. (Aslan ve Ötgün, 2019: 101) Galib, Hüsn ü Aşk mesnevîsinde tasarlamış olduğu olayları, metinler arasında çok katmanlı anlam örgüsü içinde okuyucuya sunma sanatı olarak adlandırılan Sebki-Hindi akımı ile oluşturmuştur. Eserde, Sebki-Hindi akımının etkisi, maddi aşktan bahsedilerek ilahî aşkın anlatılması şeklinde kendini gösterir. Bu imge yüklü görsel okuma biçimi, Galib’in simgesel kavramlarla, düşsel bir oyun kurgulayarak hikâyenin düşünsel bir arka planını tasarlamak için kalemine güç verdiği bir yöntem olarak düşünülebilir.

Güzellik anlamına gelen Hüsn, tasavvufî anlamda âlemdeki bütün güzelliklerin, Allah’ın Cemal-i Mutlak güzelliğinin tecellisi olan var olanın yansıttığı ilâhî güzelliştir. Maş’uk rolünü üstlenen Hüsn, Galib’in hikâyesinde “Ma’şuk’un kuluna beslediği aşk” olarak betimlenir. Sabır, iffet-i sadakat ve haz, Hüsn ü Aşk mesnevîsinde Hüsn’e yüklenen özelliklerdendir. (Türinay, 1995: 93) Klasik aşk hikâyelerinde kız erkeğe aşık olurken, Hüsn ü Aşk’da, ilk önce Hüsn Aşk’a aşık olur. Sebki-Hindi akımının eserdeki en çarpıcı örneklerinden biri bu durum, ilahî aşkın ilk olarak Allah’tan kula doğru olan akışı ile başladığını ifade etmek için yazar tarafından kasıtlı olarak kurgulanmıştır. Necmettin Türinay’ın (1995) “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi Hüsn ü Aşk” adlı makalesinde, Hüsn ü Aşk hikâyesini Ferhad ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Vâmık u Azrâ gibi Divan edebiyatı hikâyelerinden ayıran en dikkat çekici hususun iki mesnevî kahraman arasındaki rol değişiminde görüldüğünü belirtir. Yazar, Hüsn ü Aşk’ın gizli dünyasına girmemiz için, eseri baştanbaşa şifreler sistemi olarak okumamız gerektiğini belirtir. Türinay, Hüsn ü Aşk’ın başarısının ortaya çıkarılması için motiflerin detaylı bir incelemeden

geçirilmesi gerektiğinin de altını çizerek, eseri hikâye vakası ve hikâye kurgusu bakımından bütünüyle özgün bir yapıt olarak kabul eder.

Beşir Ayvazoğlu günümüzde Şeyh Galib hakkında en çok araştırma yapmış yazarlardan biridir. 1995 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Daire Başkanlığı Yayınları tarafından basılan ve Beşir Ayvazoğlu'nun hazırladığı *Şeyh Galib Kitabı* konu hakkında önemli makaleler barındırmaktadır. Beşir Ayvazoğlu'na göre 1782 yılında gerçekleşen üçü büyük beş tane İstanbul yangınının Hüsn ü Aşk'ta çarpıcı yansımaları vardır. (Ayvazoğlu, 1995: 18) Eserde üzerlerine sürekli ateş yağan, temmuz güneşi giyip ateş içen Muhabbetöglü Kabilesi ile İstanbul halkını birbirine çok benzetir. Ayrıca hikâyede Aşk'ın kimya'yı ararken yolda karşısına çıkan ateş denizini bu gözle okumamız gerektiğine salık verir.

Bir şeyi anlatmak için ona benzetilen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanmaya istiare denir. (TDK, 1992: 722) Teşbih sanatında, bir benzetme şekli olan istiare, nesnelere arasında benzerlik ilişkilerinden yararlanılarak, bir sözcüğün başka bir sözcük yerine kullanılması tekniğidir. Cümlede sadece benzeyen ya da kendine benzetilen öge kullanılabilir. Bu noktada hikâyede karakterlerin isimleri birer istiare unsuru olarak ya yer değiştirir ya da sembolik olarak diğer edebî şahısların niteliklerin göre adlandırılır. (Uçar,1995: 24) Galip eserde Hüsn'e, Leyla, Şirin, Azra adı verilirken, Aşk'a Mecnun, Vamık, Ferhat adını verir. Nitekim eserin sonunda Galip, Hüsn ve Aşk'ın aslında aynı kişiler olduğunu söyleyerek istiare söz sanatını eserinin birkaç yerinde kullanır.

Şeyh Galib'in bu çok katmanlı eserini incelerken, yazarın İslamî disiplinlerin tümü dâhil olmak üzere bütün bir şark kültürüne, düşünce sistemine vakıf, Divan edebiyatının bilgi mirasına sahip; çağının kültür, siyaset ve düşünce akımları ile çok yakından ilgilenen bir şair

olduğunu görürüz. Şeyh Galib'in şiir üslubu olarak, Sebk-i Hindi akımını seçmesi, şairin çok yönlü, üretken, daima yeninin yanında yer alan karakterinin tezahürüdür. Şeyh Galib'in, III. Selim tarafından girilen özellikle askeri alandaki değişim hamlelerinin güçlü savunucusu olması, ayrıca modernleşmeyi destekleyen İstanbul'daki Mevlevî kökenli şeyh ailelerinin ve devletin yanında olması, onun yenilikçi bir şair olduğunun kanıtıdır. Sultan Selim, yeniçerilerin Hacı Bektaş Ocağı'na mensup olduklarını göz önüne alarak, yeniçerilerin gücünü kontrol altına alabilmek için, Bektâşîliğin yerine, yeni bir askeri düzen kurmak adına Mevlevîliği ikame ettirmeyi düşünmüştür. (Gölpınarlı, 2013:8) Bu nedenden dolayı, Abdülkadir Gölpınarlı'ya göre Sultan Selim'in Meslevîliği desteklemesinin sebebi, Yeniçeri geleneklerinin gücüne karşı koyabilmek amacı olduğudur. Yeniçeri Ocağını kaldırarak, yeni bir askeri teşkilat kurmak isteğinde olan III.Selim, ocağın mensup olduğu Bektâşîliğe karşı Mevlevîliği desteklemek için Mevlevî önderlerini arkasına almayı uygun görmüştür. Biri usta bir bestekâr, diğeri deha sahibi şair olan iki büyük şahsiyetin dostluğu bu şekilde başlamış olduğu ön görülmektedir.

Muhammet Nur Doğan'a göre eserdeki beyitleri anlam katmanlarından arındırarak ve sadece vahdet-i vücud bir diğer tabiriyle varlığın birliği felsefesi üzerinden yorumlamak eseri hafife almak olur. Yazara göre eserdeki kelimeler, birden çok karşılıkların birlikte kullanımından oluşan sayısız anlam katmanının iç içe girmesinden bir elmas kristaline dönüştürülmüştür. Eser, Divan edebiyatın bütün meselelerine vakıf bir sanatkâr tarafında, Hint üslubunun etkisi altında, altı aylık kısa bir süre zarfında müthiş bir beyin fırtınası ile kaleme alınmış, fantastik ve poetik yanının tasavvufî yanından geri kalmadığı bir alegorik bir şiir anlatısıdır. (Doğan,2017: 15) Hüsn ü Aşk bu açıdan bakıldığında, kendi ve sonraki devirlerin modern bir masalı gibidir. Şeyh Galib, varlık ve bilgi meselelerinde mutlak mistisizmden uzak; fakat içinde vahyin de vazgeçilmez bir unsur olarak yer aldığı akılcı düşünce sistemine yakın bir şairdir. Klasik Türk edebiyatının son büyük şairi olan Şeyh Galib'in bu değerli eseri Hüsn ü Aşk'ı değerlendirirken, yazarın edebi şahsiyeti üzerinde durarak ve eserin yazılışında etkili

olan insan, hayat, kültür, medeniyet, siyaset gibi çok çeşitli sosyokültürel faktörleri göz önünde bulundurulması gerekir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın esas amacı, Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevîsinin olağanüstü şahıslar, varlıklar ve mekânlar bağlamında tenkitli metnini ortaya koyarak konuyla ilgili yeni bilgileri bilim dünyasıyla paylaşmaktır. Tezde şairin Sebki Hindi akımının etkisiyle geleneğin dışında zarif ve ince bir lirizmle kurulmuş girift bir anlam örgüsüne sahip renkli hayal dünyasının yansımalarını nasıl oluşturduğu tezin tartışma konusunu oluşturur. Aşkın yolcuğunda uğradığı olağanüstü mekânlar insanın iç dünyasına ait boşluğu doldurması sebebiyle, eserde mekân sembol ilişkisi söz konusudur. Eserde geçen olağanüstü mekânlar kahramanın yolculuk retoriğiyle geçtiği mekânlardır. Tasavvufî düşünceye göre, beşer halindeki birey, insan-ı kâmil olabilmek için bazı imtihanlara tabi tutulur. Tezin sorunsalı, insanın doğumdan ölüme kadar geçen yaşam serüveninde yaşadığı imtihanların, hikâyenin kahramanının geçtiği olağanüstü mekânlar üzerinden kesişen noktalarla edebi analiz yapılarak, yazarın tasavvur ettiği alegorik manayı ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışmayla oluşturulmak istenen tartışma konusu; tasavvuf ilminin temel normu olan anlaşılması zor ilahî aşk'ın, insan gönlüne girdiği zaman imkânsız mümkün kılan sonsuz gücünün edebiyat eserleri aracılığıyla günümüz medeniyet tasavvuru inşası içerisinde nasıl kullanılacağıdır. İnsanın hakikat arayışının sebebi, kendi özünde ilahi aşk ile yaratıla gelmiş olması ise, Klasik Türk edebî eserlerinin toplumda idrak edilmesi, insanın ari sıfatlarına ermesi yolundaki tasavvufî terbiyenin oluşmasına yardımcı olacağı inancındayım.

Âlemde bulunan her şey insanda vardır çünkü Allah insan şekliyle âlemde görünür. İnsanı kâmil, Allah'ın zat, sıfat ve fillerinin en kusursuz şekilde zuhur bulduğu canlıdır. (Kara, 1990:142) Allah insanı kendi suretinden yarattığından Allah'ın güzel sıfatları sevgilide sûret olarak belirir. Gönül saf aynadır, görünmeyenin gönlünde tecellî etmesiyle içi ilahî nur ile dolar. Allah'ın tecellî-gahı olan gönül aynasının tozu nefis terbiyesi ile temizlenebilir. (Güler, 2004: 108-110) Dünyanın iyileştirilebilmesi için ilk önce insan kalbinin iyileştirilmesi gerektiği bakış açısıyla yazılmış olduğuna inandığım bu eser, temel eksende çağlar geçse dahi hala heyecanla okunma özelliğine sahiptir. Muhabbetoglu Kabilesi meclisinin hikâyesinin ana karakteri Aşk'tan bulmasını istedikleri kimya yani vahdet, Aşk'ın bunu bulma yolunda çektiği ıstırap, onun gönül aynasının temizlemiş, Kalp Diyarı'nda Hüsn'ün sûretini görmesine vesile olmuştur. Âlemlere sığmayan Allah, Aşk'ın gönlünde tecellî edince; bu durum onun gayb âleminin sırlarını görmesini neden olmuştur. Kısacası, bu çalışma güçlü bir ayna metaforu ile özetlenebilir. Ayna karşısındaki cismi aksettirme özelliğine sahip olduğundan; Aşk, Hüsn'ün gönül aynasına bakınca, orada Allah'ın nurlu ışığı ile gözü kamaşır ve gözü ondan başkasını görmez. Nasıl ki dert çekmeyen gönül arınıp temizlenemez ise, gönül aynasının pası da yalnız aşk ıstırapının tozu ile cilalanabilir.

Bu çalışmanın önerisi, Hüsn ü Aşk'ı günümüz insanının algı araçları ile yorumlayıp, metin içersinde bu çağa ait söylemleri gün yüzüne çıkarmak olacaktır. Yirmi birinci yüzyılın insanının dünyayı algılama biçimi olarak dijital platform üzerinden meydanın kitlelere ulaşma aracı olarak kullanılması düşüncesiyle, metindeki görsel imgeler dijital ortamda televizyon ve sosyal medya üzerinden uzun veya kısa film, belgesel, tiyatro, opera-bale gibi görsel sanatlar vasıtasıyla tekrar yorumlanmalıdır. Ayrıca resim, heykel ve illüstrasyon kolları ile özgün yaratılar oluşturularak, bu gibi edebi eserler halkın zihninde daha fazla yer etmesi sağlanmalıdır. Hüsn ü Aşk gibi, İslam medeniyetinin mirasını oluşturan Klasik Türk edebiyatının ölümsüz eserleri, kitle iletişim araçları vasıtasıyla genç nesillere aktarılmalıdır. Örneğin toplumda ortak kullanım alanlarında görülen açık hava reklam panolarında, edebi

eserlerin illüstrasyon sanatı ile gösterilme tekniği kültür mirasında etkili bir farkındalık oluşturacağı düşüncesindeyim.

Özel kuruluşların sanatsal faaliyetlerinin çatısı altında farklı disiplinlerden konunun ehli araştırmacılarla kolektif projeler üretilmesi ve ortaya çıkan ürünlerin sosyal medyanın gücü kullanılarak kitlelere ulaştırılması gerektiği düşüncesi bu çalışmanın öne sürdüğü temel öneridir. Hüsn ü Aşk yazıldığı çağı aşmış her çağda okuyucuya değer katma özelliği olan yüksek nitelikli bir eserdir. İbn Arabî'nin zamanı "*Vakit iki yokluk arasında var olan durum*" olarak tanımlamasından hareketle, eser ebediyete dair edebi eser olma statüsüne her daim sahip olacağı inancındayım.

Kaynakça

Aktaş, Ş. (1995). Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk, *Şeyh Galib Kitabı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 123-130.

Aslan, E. ve Ötgün, C. (2019). Sanatta Diyalektik İmge, *Fine Arts (NWSAFA)*, 14(2): 100-107.

Ayvazoğlu, B. (1995). Şeyh Galib'in Hayatı, *Şeyh Galib Kitabı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 15-31.

Ayyıldız, M. ve Alan, S. (2012). Hüsn ü Aşk Mesnevîsini Roman Olarak Okumak, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri 20-22 Ekim 2011* (s. 52-59), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Adana.

Demirel, Ş. (2005). Hüsn ü Aşk'ta Ateşle İlgili Teşbih Unsurları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 81-105.

Doğan M.N. (2017). *Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, Metin, Düz Yazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar*, İstanbul: Yelkenli.

Doğan, A. (2006). Hüsn ü Aşk'da İmgeler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1): 109-119.

Gölpınarlı, A.(2013). *Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası.

Güler, Z. (2004). Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1): 103-121.

Holbrook, V.R. (2018). *Okunmaz Kıyıları / Türk Modernitesi ve Mistik Romans* (E.Köroğlu, E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim.

Kara, M. (1990). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh.

Kocatürk, V.M. (1944), *Şeyh Galip – Hüsn ile Aşk*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. (2010). (H. Karaman, A. Özek, İ.K. Dönmez, M. Çağrıncı, S. Gümüş, A. Turgut, Haz.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Thompson, S. (1975). *Motif Index of Folk Literature*, (3rd ed.). London: Indiana University.

Turinay. N. (1995). Klâsik Hikâyenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk, *Şeyh Gâlib Kitabı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 87-122.

Uçar, Ş. (1995). *Varlığın Mana ve Mazmunu*. İstanbul: İz.

Uludağ, S. (1994). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C.9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı: 232-232.

Wellek, R. Warren, A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri* (A. Edip Uysal, Çev.). İzmir: Akademi.